

Egy ember hazatér

Kassák Lajos és a magyar államigazgatás (1920–1930)*

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
egyetemi docens
kosztolanczy.tibor@btk.elte.hu
ORCID 0000-0002-3298-6965

A B S Z T R A K T

Dolgozatomban Kassák Lajos 1926-os hazatérésének motivációit, illetve a magyarországi hatóságok által erre adott válaszreakciókat tárom fel. Az 1919-es proletárdiktatúra után Bécsben létrejött politikai és művészeti emigráció működésével, majd fokozatos megszűnésével kapcsolatban mindmáig számos, a szereplőket és körülményeiket idealizáló elképzelés él. Eddig ismeretlen források bevonásával mutatom be azt a magyarországi jogi és közigazgatási szabályozást, amely Kassák hazatérési próbálkozásainak szűk mozgásterét meghatározta. Amellett érvelek, hogy a korabeli államigazgatás számára Kassák ügyében nagyon kevés dolog maradt láthatatlan, és hogy a hatóságok a felszínen mutatkozó kisebb anomáliák ellenére ebben az eljárásban következetes logika szerint, a *maguk szempontjából* hatékonyan és a jogi szabályozásnak megfelelően működtek. Hazatérésének történetét Kassák az irodalmi közvélemény előtt – noha életének egyik fontos fordulópontja volt – homályban hagyta, minden bizonnyal azért, mert az országba való beengedésért cserébe engedményeket kellett tennie.

* A tanulmányban hivatkozott dokumentumok az Eötvös József Collegium honlapján olvashatók, köszönöm Horváth Lászlónak, a Collegium igazgatójának, hogy a szövegek publikálását lehetővé tette. <https://eotvos.elte.hu/kiadvanyok>. Hálaival tartozom a segítségért, amelyet a levéltári kutatáshoz Szalai Judit, Csik Tamás, Kalmár János (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), Korinek Tamás és Málík Zoltán (Budapest Főváros Levéltára) nyújtottak, e helyütt is köszönöm Nemeskéri Erika, Buda Attila, Horváth Zsolt, Simon Gábor és a jogászok, Katona Erika, Kussinszky Péter és Suba Ferenc értékes tanácsait. A tanulmány a *Kassák Lajos és Simon Jolán 1909 és 1928 közötti levelezésének digitális kritikai kiadása és a modernségkutatás új perspektívái* című OTKA-pályázat keretében készült. Az FK 139325 azonosítószámú projekt fogadóintézménye az MNMKK – PIM – Kassák Múzeum. A korabeli iratok szövegét betűhíven közlöm, de kivételt tettem az *i, ö, u, ü* ékezesénél: ezeket a magánhangzókat a mai helyesírás szabályai szerint ékeztetem.

Rendeletek tára

A Magyarországra beutazni, illetve ott letelepedni kívánó személyeket az 1920-as években erős kontroll alatt tartották. A Magyar Királyság Bécsi Követségén az úti okmányok kiállítása korántsem volt automatikus, hiszen a trianoni békeszerződés alapvetően átalakította az állampolgári viszonyokat. A nem egyértelmű esetekben a követség a magyarországi hatóságokhoz fordult útmutatásért. A magyar útlevél kiállításának vagy meghosszabbításának, illetve a hazatérési igazolványra való jogosultságnak az alapfeltétele a Trianon utáni Magyar Királyságon belüli illetőség igazolása volt, azaz a kérelmezőnek valamely község kötelékébe történő felvétele.¹ Ezt követően kerülhetett sor a hazatérő politikai múltjának részletekbe menő átvilágítására. A hazatérési okmányok megszerzését különösen megnehezítette, ha valaki Magyarországról a proletárdiktatúra bukása után a bűnvádi eljárás elől külföldre szökött (netán az ellene kibocsátott nyomozólevelet még nem vonták vissza).

1924 tavaszától a procedúrát a 21.906/1924. IM IV. számú, 1924. április 18-án kiadott igazságügy-miniszteri rendelet határozta meg. Nem szokatlan módon a bécsi emigránsok korábban értesültek a jogszabályról, mint a külképviselő. 1924. május elején ugyanis Bécsben járt Györki Imre szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő, aki – a követség információi szerint – „az emigránsok nagyobb arányú hazatérésének ügyében dolgozott”, és tájékoztatta az emigránsokat a rendelet tartalmáról (Györki magyar diplomatákkal nem tárgyalt).² A követség tudakozódására az igazságügy-minisztérium 1924. május 6-án elküldte a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletet, amely egyértelmű szabályozást és némely könnyítéseket hozott, s ezzel a politikai klíma változását is jelezte. A rendelet biztosította a hazatérést azoknak, akik az ellenük indított bűnvádi eljárás elől korábban jogellenesen külföldre távoztak, és engedélyezte számukra, hogy – az ügyészség döntésétől függően – a bírósági eljárás alatt szabadlábban védekezhessenek. Ez a szabályozás főként olyan esetekre vonatkozott, amelyekben az elkövető vagy cselekménye enyhébb elbírálás alá tartozott.

A bécsi követség nem volt felkészülve a hirtelen megszaporodott ügyek intézésére, a külügyminisztérium 1924. május 14-én tehát úgy rendelkezett, hogy emigránsok részére további utasításig Bécsben sem útleveleket, sem hazatérési igazolványokat nem szabad kiadni. Június első napjaiban Budapesten megbeszélést tartott gróf Bethlen István miniszterelnök, Pesthy Pál igazságügy-miniszter, Daruváry Géza külügyminiszter és Masirevich Szilárd bécsi követ, és megállapodtak a hazatérési ügyek részletesebb szabályozásáról. Az igazságügy-minisztérium 1924. június 6-án küldte el a bécsi követség számára a 21.906/1924. IM IV. számú rendelet „gyakorlati szabályok” című kiegészítését – a szöveget a rendelet integráns részének tekintve.³ Ily

¹ MOLNÁR Kálmán, *Magyar közjog*, Danubia, Pécs, 1926, 140–159.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) KÜM Bécsi Követség K 81 102. d., sz. n. dosszié. Györki Imre ügyvédként – Hébelt Ede kollégájával együtt – az 1920-as években több vezető szociáldemokrata emigráns hazatérésének ügyében működött közre.

³ MNL OL KÜM Bécsi Követség K 81 102. d., sz. n. dosszié.

módon az eredetihez képest jóval bonyolultabb lett az ügyintézés, ráadásul a procedúrát nemcsak olyan esetekben tették kötelezővé, amelyekben még zajlott a bűnvádi eljárás, de – mint Kassák Lajos ügyében látni fogjuk – a hazatérők politikai átvilágítását is ezen jogszabályra hivatkozva végezték el.

A hazatérők *első csoportját* azok alkották, akik ellen a proletárdiktatúra alatt elkövetett, enyhébb beszámítás alá eső kommunista bűncselekményekért indult eljárás, a *második csoportba* azok kerültek, „akik ellen a kommunizmus bukása után az állami és társadalmi rend fokozottabb védelméről szóló 1921. III. tc.-be ütköző vagy egyébként az állam ellen az emigrációban elkövetett bűncselekmény miatt” zajlott bűnvádi eljárás.

Az *első csoport* esetében a hazatérni szándékozónak a lakóhelye szerint illetékes magyar követségen az igazságügy-miniszternek címzett kérvényt kellett benyújtania, s csatolnia hozzá a külföldi rendőrhatalóság bizonyítványait arról, „hogy Magyarországból történt távozása óta hol tartózkodott, külföldi tartózkodási helyén (helyein) mivel foglalkozott s hogy az állam és társadalom törvényes rendje ellen irányuló magatartást nem tanúsított, sem ily irányú üzemekben részes egyénnel összeköttetésben nem állott.” A kérvény ezután az ügyészségre került, ahol az illetékes rendőr-főkapitányság politikai osztályától információkat gyűjtöttek a hazatérő itthoni előéletéről, majd az ügyészség a kérvényt véleményes jelentésével visszaküldte az igazságügy-miniszternek. Ezután következett az a lépés, amely nem szerepel az igazságügy-miniszteri rendeletben. 1924. július 21-én Magyarország Kormányzójának Kabinetirodája arról tájékoztatta az igazságügy-minisztert, hogy Horthy Miklós kormányzó – mielőtt „az illetékes igazságügyi hatóság” egy adott kérelemről határozna – „bizalmas közlés útján” meg kívánja ismerni az ügy lényeges pontjait, hogy „esetleges óhaját” is kifejezze. 1924 nyaráról több ilyen összefoglalást ismerünk, azonban a későbbiekben a hazatérőkről a kabinetirodát *rövid úton* tájékoztatták, vagyis a kérelmekről külön összefoglalások nem készültek, az aktákat feltehetőleg felvitték a Várba.⁴

Amennyiben a kormányzói kabinetirodának nem volt észrevétele, az igazságügy-miniszter az ügyet – immáron újra a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletnek megfelelően – a saját javaslata kíséretében a minisztertanács elé terjesztette. Kedvező döntés esetén a kérelmezőtől újabb nyilatkozat beszerzése következett: sajátkezü aláírásával ellátott iratban becsületszavát kellett adnia, hogy az országba történő visszabocsátásától kezdve öt éven át mindenféle politikai tevékenységtől – politikai jellegű publikációk közreadásától is – tartózkodik. Ezt követően került sor a nyomozólevél visszavonására, a határőrizeti szervek értesítésére és az úti okmány kiállítására.

A rendelet a *második csoport* esetében főként az utolsó fázisként aláírandó nyilatkozatra szorítkozott. Az érintetteknek a politikai tevékenység szüneteltetésén túl biztosítékot kellett nyújtaniuk arra is, „hogy az ország területén kívül maradt társaik a magyar állam ellen irányuló minden néven nevezendő propagandát öt éven

⁴ MNL OL IM K 578 653. f. 2. cs. 29. őe. Bi. 728.

át abbahagynak, a sajtópropagandát rögtön teljesen beszüntetik és általában ezen az időn át a magyar állam mai rendje és kormányrendszere ellen irányuló minden tevékenységtől tartózkodnak.”

A követség álláspontja szerint a fentebbi szabályok „újabb homályt és zavart” teremtettek, a pragmatikai ellentmondásokra Masirevich Szilárd követ is rámutatott: „Teljesen megfoghatatlan előttem, hogy mikép[p] vállalhasson valaki megfelelő biztosítást az iránt, hogy a külföldön maradt társak emezt vagy amazt tenni vagy nem tenni fogják” – írta Kánya Kálmánnak, a külügyminiszter állandó helyettesének küldött 1924. június 13-i magánlevelében.⁵ A helyzetet bonyolította, hogy a külügyminisztérium illetékesei július elejére elkészítették a maguk 1.849/1924. Pol. számú rendelettervezetét, amely kiegészítette a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletet.⁶ A bécsi követség fennmaradt aktái arról tanúskodnak, hogy ott a későbbiekben az igazságügy-minisztérium által kiadott rendelet szellemében, de a külügyminisztériumi „pótszabályok” figyelembevételével intézték a hazatérők ügyeit.

Az 1.849/1924. Pol. számú külügyminisztériumi rendelettervezet egyébiránt rávilágított arra, hogy a kialakított ügyrend a kívülállók számára miért lett követéhetetlenül bonyolult. A külügyminisztérium „bizalmasan” tudatta a társszervekkel, hogy megpróbáltak olyan szabályozást kidolgozni, amely, ha nem is teszi lehetetlenné az erre jogosultak hazatérését, de bizonytalan időre elodázhhatja azt, másfelől a jogalkotó szándékában állt, hogy a korábbi emigránsokat több évre kiiktassa a honi politikai életből.

A külügyminisztérium két különböző bélyegzőt is készíttetett az érintett követségek számára: aki a minisztertanácstól végül engedélyt kapott a hazatérésre, annak az úti okmányára a „Rendeletellenesen távozott igazolt.” szövegű pecsét került, aki viszont „önhatalmúlag” tért haza, annak okmányát a „Rendeletellenesen távozott.” feliratú bélyegzővel pecsételték le, ez utóbbi jelzés viszont az illető letartóztatását eredményezte.⁷ Ám a határállomáson való belépéstől kezdve az igazolt személyek is „szoros megfigyelés” alatt álltak. Csak az ügymenet lényegesebb pontjait említve: a hazatérő poggyászát alaposan átkutatták, kommunista iratok, propagandaanyagok esetén az illetőt őrizetbe vették. Úti okmányát a határon való belépéskor bevonták, abban kiegészítették személyleírását, és feljegyezték tervezett magyarországi tartózkodási helyét, majd az okmányt felterjesztették a Belügyminisztérium Központi Nyomozó Hivatalához (annak megszüntetése után a Közbiztonsági Osztályhoz), amely elvégezte a személy előéletének feltárását és értékelését (a priorálást). A hazatérőnek a megadott határidőig jelentkeznie kellett a tartózkodási helye szerinti illetékes rendőrhatalóságnál, amely közben a központból megkapta a „bizalmas megfigyelésre” vonatkozó instrukciókat. Ha a priorálás során az illető ellen „bizonyítékok” merültek fel, vagy ha a jelentkezés elmaradt, a hazatérő ellen körözést adtak ki.⁸

⁵ MNL OL KÜM Bécsi Követség K 81 103. d. 1924–Magánlevelek. Ez a levélformula a magyar diplomáciában jelenleg úgynevezett „főnöki levélként” ismeretes.

⁶ MNL OL IM K 578 653. f. 2. cs. 29. őe. Bi. 728.

⁷ Uo.

⁸ MNL OL BM K 149 129. d. 1924–1. rétel.

Budapest – Bécs – Budapest

Kassák Lajos megpróbálta elkerülni, hogy ügye a 21.906/1924. IM IV. számú rendelet hatálya alá tartozzon. Györki Imrével 1924 májusában Bécsben személyesen is találkozhatott, hiszen Kassák budapesti ügyét egy hónappal később Györki ügyvédi irodája kezdte el intézni: mindenekelőtt el kellett érniük, hogy megszüntessék a magyarországi bűnvádi eljárást.

A Budapesti Államügyészség még 1920. január 21-én rendelte el a nyomozást a Kassák Lajos által a *Ma* folyóirat 1919. április 10-i számában közzétett *Aktivizmus* című írás (46–51.), illetve a *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című, 1919 nyarán kiadott röpirat miatt, emellett külön nyomozás indult a *Kassák Lajos előadása* című, a *Vörös Lobogó* 1919. április 17-i számában megjelent újságcikkben foglaltak miatt. Az ügyészség álláspontja szerint Kassák a hatályos büntető törvénykönyv, vagyis az 1878. évi V. tc. 172. §-ába ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő, sajtó útján elkövetett izgatás büntetével gyanúsítható, miután az említett publikációkban és előadásában „a magát proletárnak nevező néposztályt a többi osztály ellen gyűlöletre izgatta”. A M. Kir. Büntetőtörvényszék vádtanácsa az első, IV. 5/49/1920. számú ügyben az 5.845/1920. számú nyomozólevelet 1920. június 1-jén, a második, IV. 5/41/1920. számú ügyben a 7.133/1920. számú nyomozólevelet 1920. június 25-én bocsátotta ki. Miután azonban a nyomozólevelek nem vezettek eredményre (Kassák még 1919 és 1920 fordulóján Bécsbe szökött egy hajón), a vádtanács az eljárást „a terhelt előkerültéig” – az első ügyben 1920. augusztus 2-án, a másodikban 1920. december 16-án – megszüntette.⁹

Kassáknak a Budapesti Kir. Ügyészséghez intézett kérelmét Györki Imre irodája 1924. június 30-án nyújtotta be. Az iratból kiderül, hogy a korábban említett két, sajtó útján elkövetett izgatás ügyén kívül Kassák ellen IV. 13/254/1919. számon „meg nem állapított bűncselekmény miatt” is indítottak nyomozást. Kassák az utóbbi ügyben „terhelő adatok híján”, a sajtóperekben pedig elévülés miatt kérte a bűnvádi nyomozás megszüntetését. Kassák kérelmének beérkezése után „a meg nem állapított bűncselekmény” dokumentumait Baróthy Pál főügyész kiemelte az iratcsomóból. Az eredeti iratcsomó hozzáférhető, azonban a Kassákra vonatkozó anyagot később nem helyezték ide vissza. A Budapesti Kir. Ügyészség 1924. augusztus 8-án indítványozta a Kassák elleni nyomozólevelek visszavonását és a bűnvádi eljárás elévülés miatti megszüntetését, ami a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék 1924. szeptember 3-i végzésével megtörtént; a Budapesti Kir. Ügyészség minderről 1924. október 28-án értesítette Györki Imrét.¹⁰

Az út azonban korántsem nyílt meg Magyarországra felé. Kassák Bécsben nem tudta igazolni magyarországi illetőségét, ezért hazatérési okmányokat sem kaphatott. A Bécs és Budapest között „ingázó” Simon Jolán a következő két évben több

⁹ Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Királyi Ügyészség (a továbbiakban BFL BKÜ) VII.18.d 638. f. 1920–IV–5–41.

¹⁰ Uo.

ügyvéddel, tisztviselővel és újságíróval tanácskozott az illetőség és a honosítás megszerzéséről.¹¹ Több, Kassáknak írott levele tanúskodik arról, hogy a „tanácsadók” mintegy „a levegőbe beszéltek”, az ügymenetről homályos dolgokat mondtak, és csekély erőfeszítést fejtettek ki annak érdekében, hogy Simon Jolán előbbre jusson a hivatali eljárásban.

Mindez azért is érdekes, mert az 1920-as évek közepén számos magyarországi lakosnak kellett illetőségi igazolást beszereznie. A jogi szabályozásban semmi titokzatos nem volt, és számos fővárosi ügyvéd találkozott ilyen esettel. Korábbi budapesti lakosok számára az illetőségi igazolást a főváros tanácsának illetőségi ügyosztálya állította ki. A benyújtandó kérvényhez csatolni kellett az okmányt – például az apa születési bizonyítványát –, amely a folyamodó magyar állampolgárságát igazolta, a folyamodó születési bizonyítványát, erkölcsi bizonyítványát, lakbizonylatát legalább négyévi, megszakítás nélküli Budapesten tartózkodásról, illetve adókönyvi vagy adófőkönyvi kivonat alapján azt is igazolni kellett, hogy a kérvényező Budapesten legalább egyszer adót fizetett.¹² Az illetőségi igazolás birtokában azután sor kerülhetett a honosításra – Kassák hazatérésének ez utóbbi már nem volt feltétele.

Simon Jolán idővel azzal is szembesült, hogy a „pártfogók” Kassák dolgaiban nem kívánják exponálni magukat. Mindez az ő szempontjukból nézve érthető volt: a magyar hivatalosság Kassákot kommunista szökevényként tartotta számon. A M. Kir. Államrendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportja által készített névjegyzék 1926. áprilisi, II. részében Kassák mint a bécsi magyar kommunista párt tagja szerepel¹³ – ekként nem meglepő, hogy a magyar rendőrség Simon Jolán utazásait is követte. Budapesti tartózkodásáról például 1925. február 17-én aktát nyitottak,¹⁴ ám Simon Jolánt nyilvánvalóan már korábban is figyelték, majd 1925 márciusában, miközben a 365 című lap első számának megjelenését intézte Budapesten, ki is hallgatták.¹⁵

¹¹ Simon Jolán missziójáról lásd DOBÓ GÁBOR, *Kassák Lajos hazatérése. A nyilvánossághoz jutás gazdasági és jogi feltételei a bécsi Ma és a budapesti Dokumentum közötti időszakban*, It 2018/3., 277–280, 287–291.

¹² M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv, szerk. SÁNDOR Jenő – BINGERT János, M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv Kiadóvállalat, Budapest, 1925, 113.; *Mindent tudok. Az Újság könyve*, szerk. DICK Bódog, Az Újság Rt. kiadása, Budapest, 1926, 249.

¹³ MNL OL BM K 149 651. f. 13. cs.

¹⁴ BFL VI.1.d – A M. Kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai, Politikai és Rendészeti Osztály, 6. kötet.

¹⁵ Simon Jolán szokás szerint özv. Kassák Istvánnénál, Kassák édesanyjánál szállt meg a Sziget utca 16. szám alatt, a derektívek a lakásban iratokat is lefoglaltak. Simon Jolánt a budapesti rendőr-főkapitányságon Schweinitzer József rendőrkapitány hallgatta ki – Simon Jolán szerint „a legnagyobb udvariassággal”, főként utazásának célja felől érdeklődvén. Simon Jolán indokként saját hazatelepülésének intézését nevezte meg. Simon Jolán két nappal később Hébelt Ede kíséretében jelent meg a főkapitányságon, és a lefoglalt iratokat visszakapta. Lásd Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. március vége – április eleje] = Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum (a továbbiakban: PIM–KM), KM-lev. 2063/41–42. Kassák a 365 alakjában a Ma folyóiratot kívánta hazatelepíteni, lásd DOBÓ GÁBOR, *Számok. A nyugati emigrációból Magyarországra visszatérő avantgárd lapszerkesztők adaptációs modelljei a 365-től a 100%-ig*, It 2023/2., 172–184. Hébelt Ede védőügyvéd volt több, kommunista-ellenes perben. A politikai rendőrség töredékesen fennmaradt irataiból tudható, hogy például Hébelt leveleit (is) felbontották (BFL VI.1.d – A M. Kir. Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának iratai, Politikai és Rendészeti Osztály, 1. kisdoboz).

Simon Jolán nehezen igazodott el a bürokrácia útvesztőjében, de elszántan, hősies kitartással próbált eleget tenni a kívánalmaknak, noha a hazatérés jogi procedúráját összességében nem látta át. Csak 1925 nyarára lett számára nyilvánvaló, hogy az illetőségi igazolvány *nélkülözhetetlen* az úti okmányok kiállításához.¹⁶ Az adózási igazolás megszerzése külön gondot jelentett. Simon Jolán Kassák több korábbi munkaadójánál is járt, de ők az iratok selejtezése miatt nem tudták igazolni Kassák alkalmazotti viszonyát. Végül Simon Jolán és özv. Kassák Istvánné 1925 karácsonya előtt személyesen felkeresték Aigner Adolfot, az egykori Aigner és Fábíán Csavargyára társtulajdonosát.¹⁷ Aignerék valószínűleg már 1907-ben felvették Kassákot a Váci út 135. alatti gyárukba, az *Egy ember élete* tanúsága szerint a néhány hónapos alkalmazásnak egy Kassák által is szervezett sztrájk vetett véget. Megjegyzendő, hogy a regényben írtakhoz képest¹⁸ Kassák a csavargyárban hosszabb ideig dolgozhatott.

*

Közben Bécsben Kassák is megkezdte a hivatalos ügyintéztést – meglátásunk szerint amolyan „próba-szerencse” alapon. A belügyminisztérium Közbiztonsági Osztálya – a bécsi követség értesítése alapján – 1925. szeptember 5-én tudatta az igazságügy-minisztériummal, miszerint „Kassák Lajos író, kommunista emigráns azzal a kéréssel fordult a bécsi m. kir. követséghez, hogy részére hazatérésre érvényes útiigazolvány állíttassék ki az előírt eljárás mellőzésével, miután a bpesti kir. büntetőtörvényszék vádтанácsa a sajtó útján elkövetett izgatás büntette miatt ellene kibocsátott nyomozólevelet visszavonta.” A belügyminisztérium az okmány kiállításához az igazságügy-minisztérium állásfoglalását igényelte.¹⁹ (A hivatali átfutást is figyelembe véve Kassák még augusztusban jelenhetett meg a követségén.)

Az igazságügy-minisztériumban Váry Albert koronaügyész volt Kassák ügyének referense.²⁰ Várynak az igazságügy-miniszter nevében írt 1925. szeptember 18-i

¹⁶ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. július eleje, 1925. július 29., illetve 1925. augusztus] = PIM–KM, KM-lev. 2063/75., 2063/78., illetve 2063/85.

¹⁷ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december eleje] = PIM–KM, KM-lev. 2063/103–104., 2063/51.

¹⁸ KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, I., Magvető, Budapest, 1983, 237–240.

¹⁹ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

²⁰ Váry Albert 1919 augusztusától a Budapesti Államügyészség elnökeként a proletárdiktatúra alatt elkövetett bűncselekmények miatti eljárásokat felügyelte, ugyanakkor ő folytatta a vizsgálatot a Duna–Tisza közén a fehérterrorhoz 1919 késő nyarától köthető gyilkosságok és önkényeskedések ügyében is. Váry jogrend iránti elköteleződése politikai-katonai érdekeket sértett, és ennek következtében 1920. október végén a Budapesti Kir. Ügyészség elnöki állásából felmentették – utódja Strache Gusztáv lett. 1921–1922-ben gróf Bethlen István miniszterelnök személyes megbízottjaként az igazságügy-minisztériumból a Budapesti Kir. Főügyészséghez kirendelve folytatta a fehérterror atrocitásainak kivizsgálását. Ezekben az ügyekben viszont Dabasi Halász Lajossal, a főügyészség vezetőjével (és a mögötte álló politikai tényezőkkel) került összeütközésbe, mire Váry saját megbízásának visszavonását kérte, és 1922. május 3-i hatállyal visszahelyezték az igazságügy-minisztériumba. Mindez egyértelmű törést jelentett a pályáján, noha az elkövetkező években megpróbálta hasznossá tenni magát: hazatérési és politikai amnesztiáügyekkel foglalkozott, ám a döntéseket itt már nem ő hozta. Lásd NÁNÁSI László, *A jogrend szolgálatában. Váry Albert élete és működése (1875–1953)*, Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2015, 56–133.

válaszlevél-tervezete megerősítette, hogy nem mellőzhetik a 21.906/1924. IM IV. sz. rendeletben előírt eljárás lefolytatását, illetve Kassák bécsi politikai tevékenységének vizsgálatát.²¹ Kassáknak tehát először az igazságügy-miniszterhez kellett kérvényt intéznie, és csatolnia hozzá a bécsi rendőr-igazgatóság iratát kint tartózkodása alatti jogkövető magatartásáról. Ez utóbbi, 1925. október 30-án kiállított okmány Kassák számára kedvező volt: közölték, hogy Kassák 1920. április 16. óta lakik az Amalienstraße 26. alatt, kifogás ellene sem erkölcsi, sem állampolgári szempontból nem merült fel, és a rendőrhatalóságnak arról sem volt tudomása, hogy Kassák részt vett volna a bécsi bolsevik mozgalomban, avagy Bécsben a magyar állam ellen propagandát fejített volna ki. Kassák kérelmét az igazságügy-minisztériumban 1925. december 9-én iktatták.²²

Kassák ekkor még bízott a gyors ügymenetben, ugyanis aláírta azt a politikai nyilatkozatot, amelynek kiállítása mintegy utolsó fázisként, a hazatérés minisztertanácsai jóváhagyása után következett volna. Talán figyelmetlenségéből, talán az eljáró hivatalnok alakította így, mindenestre Kassák nyilatkozatából²³ kimaradt az öt évre vonatkozó időbeni korlátozás:

Wien 1925 december 11én

Becsületszavam adom, hogy az országba való visszabocsátásom után nem veszek részt politikai pártnak, egyesületnek vagy szervezetnek szervezésében és működésének irányításában, nem veszek részt politikai gyűlés rendezésében vagy összehívásában, ily gyűléseken tisztet nem viselek és fel nem szólalok, nem leszek politikai jelentőségű lapnak szerkesztője, kiadója, politikai tartalmú közlést sajtó útján sem saját nevem alatt, sem névtelenül vagy más neve alatt közzé nem teszek és általában minden szembetűnő politikai tevékenységtől és magatartástól tartózkodni fogok.

Kassák Lajos

Kassák ódzkodott az aláírástól, azonban Simon Jolán egyértelművé tette a számára, hogy a nyilatkozat nélkül a hazatérési procedúra nem folytatható; az aláírandó okmányt a Ma köréhez tartozó Bergmann Teréz vitte ki Bécsbe.²⁴ A Budapestre visszaküldött nyilatkozatot Földes István ügyvéd adta át Váry Albertnek, aki a teljes aktát 1925. december 15-én, példás gyorsasággal küldette el a Budapesti Kir. Főügyészségnek.²⁵ Az akkor sikert ígérő fejleményekről Simon Jolán a következőképpen számolt be Kassáknak: „Váry, Földesnek határozott ígéretet tett, hogy a hazatérést

²¹ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

²² Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (a továbbiakban BFL BKB) VII.5.c 13.079–1926.

²³ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

²⁴ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december 10.] = PIM–KM, KM-lev. 2063/105.

²⁵ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

megengedik, de még egyszer utána néznek nincs-e még valami eljárás ellened. Ha 20[-áj]ig tud valamit, akkor itt pesten engem értesít, ha csak 20 után tudja meg az eredményt, akkor a Wiener címünkre ír.”²⁶

Simon Jolán más alkalmakkor személyesen is felkereste Váry Albertet hivatalában. Simon Jolán beszámolóiból egy munkáját komolyan vevő hivatalnok tűnik elő, aki empátiával viszonyult a „másik ember” küldetéséhez (noha szakmai ambícióit kevésbé elégíthette ki, hogy Kassák kommunista okfejtéseiről készítsen összefoglalókat). Ugyanakkor Váry sem gondolhatta komolyan, hogy a bürokrácia Kassák ugyancsak szenzitív ügyében pár nap alatt döntésre jut. És valóban, Kassák aktáját a Budapesti Kir. Ügyészségen újból, alaposan áttanulmányozták, mígnem 1926. január 20-án hivatalosan is megállapították, hogy a bűnvádi eljárást 1924. szeptember 3-án valóban megszüntették.²⁷ Minderről a Budapesti Kir. Főügyészség az igazságügy-minisztériumot másfél hónap késéssel, 1926. március 4-én tájékoztatta.²⁸

A forradalom konstruktöre

Az értesítés megérkezése után néhány nappal a M. Kir. Igazságügy-minisztérium új eljárást indított, mégpedig Kassáknak Bécsben 1924 tavaszán megjelent *Álláspont* című, 47 oldalas röpirata ügyében. A művet „ellenőrzés” céljából Váry még 1925 szeptemberében kérte be, és azt – Kassákék jóváhagyásával – Korcsmáros Nándor vitte be az igazságügy-minisztériumba (ez lett a könyv Magyarországon „hivatalosan olvasható” egyetlen példánya).²⁹ A szövegről tehát tudtak a hatóságok, és csak idő kérdése volt, hogy Kassákot mikor „szembesítik” a benne kifejtett programmal.

Az *Álláspont*ban a kommunizmus konstruktöre szólal meg: *a jövőbeni forradalmi cselekvésre történő kulturális és ideológiai felkészülés* módozatait taglalja. Kassák szerint ezt a munkát a legális tömegpárttá szerveződő kommunista mozgalomnak kell elvégeznie: feladatokat kell átvennie a szakszervezetektől és a szociáldemokratáktól, pártiskolákat kell felállítani, amelyekben meghatározott tantárgyakat kell tanítani. A cél az új ember megépítése. Mindebben megkerülhetetlen szerep jut *a forradalom konstruktöreinek*, Kassák szerint „a konstruktív művész, konstruktív ember [...] ma a legtisztább forradalmi típus”, ugyanis a konstruktív művész önmaga kifejezésével az új, kollektív társadalom törvényeit fogalmazza meg, avagy Kassák nyelvezetén: „a mi emberi lényünkől kifejlett konstruktív alkotások is a jövő struktúráját mintázzák”.³⁰ Ám arra vonatkozóan, hogy az utóbbi „megoldóképlet” miként váltja valóra

²⁶ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. december 15-től] = PIM–KM, KM-lev. 2063/102. Simon Jolán sajátos helyesírásán a levélrészletekben nem változtattunk.

²⁷ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

²⁸ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

²⁹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1925. szeptember 20., 1925. szeptember 28.] = PIM–KM, KM-lev. 2063/91., 2063/93.

³⁰ KASSÁK Lajos, *Álláspont. Tények és új lehetőségek*, Julius Fischer, Bécs, 1924, 12, 30–35, 38, 43, 44.

a jövő kommunizmusát, sem az *Álláspont*, sem a többi, az emigrációban született Kassák-tanulmány nem ad útmutatást.³¹

Kassák az *Álláspont*tal napi politikai ügyekhez is hozzászólt – ebből a szempontból röpirata öngazolásnak tekinthető. Az 1919-es kommunista hatalomátvétel ötödik évfordulójára időzítve fejtette ki nézeteit a bécsi kommunista mozgalomról, azaz fogalmazott meg lesújtó véleményt a frakcióharcokról, amelyek – szerinte – az egész ügyet kompromittálták. A frakciókat a követendő stratégiára vonatkozó elképzelések határolták el egymástól. A fő kérdés ekként hangzott: a forradalom menetében bekövetkezett „lassúbbodás” idején illegális, offenzív kommunista akciók vezetnek-e az (újabb) proletárdiktatúrához, avagy a magyarországi legális munkásmozgalomra építve, a szociáldemokraták és a szakszervezetek alakulatait felhasználva, hosszabb távon érhető-e el a siker. A frakciók közötti ellenségeskedés feloldása – az ideológiai „tisztázás” – központi jelentőségűnek bizonyult már a Komintern III., 1921. június–júliusi moszkvai kongresszusán is. A magyar delegáltak közül az előbbi, radikálisabb nézeteket képviselte Kun Béla, Pogány József és Rudnyánszky Gyula, míg az utóbbi taktika híve volt Landler Jenő, Lukács György, Hirossik János és Király Albert. A Kommunista Internacionálé magyar ügyekben hozott határozata a mérsékeltek álláspontját legitímálta, tulajdonképpen azt az irányvonalat, amelyet Lenin a „baloldaliság” veszélyeire figyelmeztetve még a Komintern 1920-as, II. kongresszusára írott könyvében dolgozott ki.³² Az *Álláspont* sokrétűen tanúskodik arról, hogy Kassák számára „a jövő csirái” a lenini nézetekben „teljesednek fel”.³³ Ő maga az „Új Embert” Leninben látta megtestesülni: „Nem a régi rend ördöge, hanem az ebben a rendben többé megférti nem tudó, felduzzadt életességhez egy új, egy általánosabb rendet igénylő társadalom két jobbkezes anyala volt ő. Konstruktor. A gazdaságot, politikát, tudományt és technikát egyenlő mértékkel mérő új, kollektív ember.”³⁴

A bécsi frakcióharcok azonban az 1921-es kongresszus után sem szűntek meg, az év őszén a mérsékeltébb álláspont képviselői, Landler, Lukács és Hirossik kiléptek a KMP Központi Bizottságából. 1922–1923-ban a KMP és a Komintern közötti együttműködés erősen akadozott, 1924 tavaszán kezdődött meg az egyeztetés az ellentétek feloldásáról.³⁵ Kassák az *Álláspont* miatt indított magyarországi per fő-tárgyalásán 1928. december 5-én azt vallotta, hogy a munka megírására a kiadó,

³¹ Lásd például: KASSÁK Lajos, *Képarcitektúra*, Ma 1922. március 15., 52–54.; Uő., *Vissza a kaptafához*, Ma 1923. szeptember 15., 1–2.; Uő., *Éljünk a mi időnkben*, Korunk 1926/7., 455–457.; Uő., *A korszerű művészet él* = Uő., *Tisztaság könyve*, Horizont – Simon J., Budapest, 1926, 95–114.

³² Vlagyimir Iljics LENIN, A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége, [fordító nélkül], Magyar Helikon, Budapest, 1980.

³³ KASSÁK, *Álláspont*, 47.

³⁴ Uo., 26.

³⁵ A bécsi kommunista emigráció belső ellentéteiről lásd SZABÓ Ágnes, *A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése (1919–1925)*, Kossuth, Budapest, 1970, 91–190.; KIRSCHNER Béla, *A KMP stratégiai vonalának alakulása (1919. augusztus – 1925. augusztus)*, Akadémiai, Budapest, 1985, 103–207.; LUKÁCS György *Önéletrajza*, 1930. április 1. = *Vallatás a Lubjankán. Lukács György vizsgálati ügyiratai – Életrajzi dokumentumok*, szerk. V. T. SZEREDA et al., Argumentum – Lukács Archívum, Budapest, 2002, 137–138.

Julius Fischer szólította fel, és a megjelent könyvből is ő postázott 150 példányt zárt borítékban, „föltehetőleg” a kommunista párt vezető tagjainak.³⁶ Kassák a perben nyilván nem kívánta rontani a maga esélyeit, ám az *Álláspont* megírására vonatkozó felszólítás magasabb pozícióból, avagy a mozgalom szempontjából Bécsnél fontosabb helyről érkezhett.

*

Az igazságügy-miniszter 1926. március 9-én kérte fel a Budapesti Kir. Főügyészség elnökét, hogy a Budapesti Kir. Ügyészség által vizsgálta meg Kassák röpiratát: „e füzetben foglaltak miatt indítható-e és mi címen bűnvádi eljárás s az elkövetett bűncselekmény nem évült-e el”. Másfelől levelet küldött a külügyminiszternek, hogy a bécsi követség útján állapíttassa meg, Kassák „Bécsben kommunista körökkel érintkezést tartott-e fenn s nemzetgyalázásban részes-e”.³⁷ Dabasi Halász Lajos kir. főügyész késelem nélkül, 1926. március 13-án utasította a Budapesti Kir. Ügyészséget az igazságügy rendelkezéseinek végrehajtására,³⁸ ám a Budapesti Kir. Ügyészség – noha azonnali intézkedést igénylő bélyegző került a levélre – nem végezte el a feladatot.

Kassák 1926. május elején újabb kérvénnyel³⁹ fordult az igazságügy-miniszterhez magyarázatot fűzve az időközben vizsgálat alá vont szöveghez:

Nagyméltóságú Minister Úr!
Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel alulírott azon alázatos kérelemmel járulok Nagyméltóságodhoz, hogy előző szám alatt már beterjesztett azon kérelmemnek, hogy Magyarországra visszatérhessek – helyt adni méltóztassék.

Tudomásomra jutott, hogy bár az ellenem folyamatban lévő bűnügy jogerősen megszüntettetett, mégis *Álláspont* cím alatt Wienben megjelent könyvem miatt a hazatérés részemre nem engedélyeztetett.

Tekintettel azon körülményre, hogy a könyv megjelenése óta több mint két év telt el és ezen idő alatt ezen könyv miatt ellenem eljárás folyamatba nem tétetett, tekintettel arra továbbá, hogy ez a könyv Magyarországon nem terjesztetett és hogy én ezen könyvet csupán a wieni pártharcok közepette írtam és hogy ez volt legutolsó politikai állásfoglalásom, amelyben azonban Magyarország és a magyar állam ellen semmi néven nevezendő kijelentés, izgatás vagy sértés nem foglaltatik, – ez a könyv nem lehet többé akadályá visszatérésem engedélyezésének.

³⁶ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926. Julius Fischer valójában Gömöri Gyula (1885–1937) emigráns könyvkiadó volt.

³⁷ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

³⁸ BFL BKÜ VII.18.d 638. f. 1920–IV–5–41.

³⁹ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

Hivatkozással az előző kérvényben foglaltakra és az ott lévő mellékletekre,
tisztelttel megújítom kérésem, vagyok Nagyméltóságodnak
a legmélyebb tisztelettel

Kassák Lajos

A budapesti kir. ügyészség véleménye az *Álláspontról* – többszöri sürgetés után –
1926. május 22-ére készült el:

Szerző röpiratában saját magát kifejezetten kommunistának nevezi és fejtegetésein végig mindenütt a kommunista érzelem és gondolkodás vonul végig. A röpirat tartalma tulajdonkép[p]en a kommunizmus elméleti igazolása és bírálata beállítva a mai világpolitikai helyzetbe, különös tekintettel a magyarországi állapotokra és az itt fennállott proletárdiktatúra körülményeire. A röpirat világnézeti és politikai felfogásából szükségszerűleg következik, hogy az a proletáriátusnak és a kapitalizmusnak[,] a munkásságnak és a polgári osztályoknak éles szembeállítását foglalja magában a proletáriátus javára megnyilvánuló egyoldalú, elfogult és a polgári osztályt támadó jelleggel. A röpirat tartalmánál fogva a Btk. 172. §-ának 2. bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő osztály elleni izgatás büntettének a jelenségeit tünteti fel. A bünvádi eljárás megindítását kizáró elévülés az ügyben nem következett be, miután a m. kir. Curiának 1922. december 12. napján B.I. 6.763/1922. szám alatt kelt határozata⁴⁰ szerint a sajtótörvénynek az alkotmányos sajtószabadságot védő rendelkezései és különösen az elévülés időtartamát is enyhítő intézkedései nem vonatkoznak idegen állam sajtójára, amellyel szemben a magyar állam sem a törvényes rendészeti ellenőrzést nem gyakorolhatja, sem a törvény szerint való büntetőjogi felelősségre vonásra irányuló igényét nem érvényesítheti. A szóban forgó röpirat Wienben 1924. március havában állíttatván elő és hozatván forgalomba mint külföldi sajtótermék a rendes eljárás szabályai szerint bírálendő el.

A felterjesztés Baróthy Pál főügyész munkája. Baróthy a tényállást jogi szempontból pontosan írta le, ugyanakkor úgy látta, hogy a bünvádi eljárás lényegesebb joghátrány nélkül mellőzhető volna. Mindezzel Strache Gusztáv, a Budapesti Kir. Ügyészség elnöke is egyetértett, és a döntést a Budapesti Kir. Főügyészségre hagyta.⁴¹ A főügyészség elnöke, Dabasi Halász Lajos 1926. május 30-i felterjesztésében viszont nem találta teljesíthetőnek Kassák kérését, hogy Magyarországra szabadlábban visszatérhessen, ellene a bünvádi eljárás megindítását és nyomozólevél kibocsátását javasolta.⁴² Váry valószínűleg érzékeltette Simon Jolánnal, hogy a főügyészség részéről milyen eredmény várható, ugyanis megbeszélésükről Simon Jolán 1926. május 24-én vagy 25-én a következőképpen számolt be Kassáknak: „Várynál voltam megint

⁴⁰ *Büntetőjogi Határozatok Tára*, VII., közzéteszi a m. kir. igazságügyminiszter, Budapest, 1927, 99.

⁴¹ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

⁴² *Uo.*

és miután közösen megállapítottuk, hogy Erdős Ren[é]e erkölcstelen író és ajánlottam neki, hogy komoly irodalmi munkák helyett ezt koboztassa el az Ügyészség, elbűcsúztunk egymástól avval, hogy bízunk Istenben, talán egyszer téged is haza segít.”⁴³

Az igazságügy-minisztérium közben folytatta a 21.906/1924. IM IV. számú rendeletben előírt eljárást. A külügyminisztérium (a hivatalos sürgetést követően) 1926. július 8-án küldte át a bécsi rendőr-igazgatóság újabb, 1926. május 11-én kelt „bizalmas értesítésének” másolatát, amely Kassák tevékenységéről kevés nívumot tartalmazott. A jelentés például hivatkozott Kassák egyik, 1921-es bécsi kihallgatására, amelynek során Kassák tagadta, hogy ő politikai menekült volna, s azt állította, hogy csak azért tartózkodik Bécsben, mert itt könnyebben és olcsóbban kiadhatja művészeti folyóiratát.⁴⁴ 1926-ban már a bécsi rendőrségnek is tudnia kellett, hogy a Kassák által 1921-ben mondottak nem feleltek meg a valóságnak.

Váry Albert 1926. július 29-én újólag összefoglalta az ügyet, feljegyzésében tényszerűen ismertette Kassáknak a proletárdiktatúra alatti tevékenységét, és elfogultságoktól mentesen adta az *Álláspont* summázatát. Kassákot „fanatikus, ideális kommunistának” nevezte, de hangsúlyozta a művészi kvalitásait is („határozottan tehetséges magyar író. Valami francia–orosz szertelenség és mélység van írásaiban”), és hivatkozott arra, hogy a bécsi források Kassákot „mint kommunistát” nem ismerik (a szövegben többször előkerülő *ideális* kommunista minősítés valójában enyhítő értelmű). Váry az eltérő ügyészi konklúziókhöz fűzte Kassákról alkotott saját véleményét: „Lényegében ártalmatlan költő lélek, kit izgat az emberiség boldogulása, de a ki forradalmat nem tud csinálni, csak elmélkedik rajta, hogy lehetne a kommunista boldogságot megvalósítani. Én őt veszélyesnek nem tartom s mint magyar író-t szívesen látnám itthon.”⁴⁵

A döntő szót az igazságügy-miniszter nevében Séthy Antal államtitkár 1926. július 30-án mondta ki: Kassák Lajosnak a hazatérésre és a bíróság előtti szabadlábban való védekezésre vonatkozó kérése nem teljesíthető, ellene nyomozólevelet kell kibocsátani.⁴⁶ A Budapesti Kir. Főügyészség 1926. augusztus 7-én utasította a Budapesti Kir. Ügyészséget az intézkedések megtételére.⁴⁷ Kassák gyors és akadálytalan hazatérésének esélyei ezzel a minimálisra csökkentek. Az *Álláspont* miatti büntetőeljárást nem a hatályos sajtótörvény, hanem a büntető törvénykönyv alapján kellett lefolytatni, és az ügyészségi előterjesztés leszögezte, hogy az elévülésre vonatkozó enyhítő rendelkezések nem vehetők figyelembe. S miután az *Álláspont* külföldön jelent meg, Kassák az 1924-es IM-rendelet első csoportjába tartozó „megtévedtek” közül átkerült volna a második csoport „hazaárulói” közé. 1926 nyarán egyetlen biztató dolog történt (illetve nem történt), bár erről Kassák nem tudott: a budapesti ügyészség a nyomozólevél kibocsátása érdekében hónapokon át semmilyen lépést nem tett.

⁴³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1926. május 26. előtt] = PIM–KM, KM-lev. 2063/131.

⁴⁴ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁴⁷ Uo.

*

Kassák Lajos 1926 nyarán Párizsban járt. A csehszlovák állampolgárságú Ludovít Kassák nevére kiállított útlevéllel⁴⁸ május 30-án érkezett meg a francia fővárosba.⁴⁹ Kassák és hívei június közepén felolvasó estet tartottak az Hôtél Sociétés des Savantes termében a Rue Danton-on – az időközben ellenük fordult Uitz Béla demonstrációja miatt a rendezvény botrányosra sikeredett.⁵⁰

Közben megjelent Magyarországon Kassák *Tisztaság könyve* című munkája, amely az emigrációs évek termésének esszenciáját adta, s amely szintén egyfajta hazatalálási kísérletként értelmezhető. Kassák előzőleg személyesen, majd levelekben instruálta Simon Jolánt, hogy a kiadvány formailag is a lehető legtökéletesebb legyen.⁵¹ A könyv a Krausz J. és Társa Nyomdájában készült a Falk Miksa utcában – Kassák az emigrálása előtt is velük dolgozott. Ebben az egyben semmi nem változott.

A hazatérés ügyében a fordulatot Kassák budapesti illetőségének megszerzése hozta el. 1926 júliusára Simon Jolán összegyűjtötte a benyújtáshoz szükséges dokumentumokat, majd a 239.596–IV/1926. számú, 1926. szeptember 9-i keltezésű igazolást⁵² néhány nappal később átvette Budapesten.⁵³ Gróf Ambrózy Lajos bécsi követ 1926. szeptember 29-én a következőkről tájékoztatta a külügyminisztert:

Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy Kassák Lajos a követségen újból megjelent és előadta, hogy *Egy ember élete* című regénye a „Nyugat”-ban jövő hó 1-én megjelenik⁵⁴ s a kefelenyomatok átvizsgálása végett okvetlenül sürgősen Budapestre kell hazatérnie.

Van szerencsém tiszteletteljesen kérni, miszerint abbeli magas utasításával ellátni méltóztassék, vajjon nevezett számára a szokásos formájú hazatérési igazolványt „Rendeletellenesen távozott[.] nem igazolt” megjegyzéssel ellátva kiállíthatom-e.

Kassákot ez esetben természetesen figyelmeztetném, hogy egy ily igazolvánnyal való hazatérése mily következményekkel jár.

Ambrózy s.k.

rk. követ és megh. min.

⁴⁸ PIM–KM, KM-an. 19/6.

⁴⁹ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [Párizs, 1926. május 30.] = PIM–KM, KM-lev. 378/21.; [Név nélkül], *Kassák Lajos Párisban*, Népszava 1926. június 8., 10.

⁵⁰ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [Párizs, 1926. június] = CSAPLÁR Ferenc, *Kassák Lajos levelesládájából*, Új Symposion 1979. január 15., 6.; NÁDASS József, *Nehéz leltár. Regényes önéletrajz*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1963, 421.

⁵¹ CSAPLÁR, *Kassák Lajos levelesládájából*, 4–5, 7.

⁵² PIM–KM, KM-an. 19/10.

⁵³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [Budapest, 1926. július, 1926. szeptember közepe] = PIM–KM, KM-lev. 2063/143., 2063/155.

⁵⁴ A *Nyugat* 1926. október 1-jei számában az *Egy ember élete* második könyve (*Kamaszévek*) nyitó darabját adta közre.

A bécsi követ szakszerűen reagált a kérelemre. Kassák az illetőségi bizonyítvány birtokában jogosultá vált a hazatérési okmányokra, azonban valószínűsíthető volt, hogy minisztertanácsi engedély hiányában – mint említettük, ezt az igazolvány bélyegzője jelezte volna a határőrizeti szervek számára – a Magyarországra való belépéskor letartóztatják. Ambrózy követ jelentése után a külügy-, az igazságügy- és a belügy-minisztérium bevonásával több mint egy hónapig húzódó, de végül eredménytelennek bizonyuló levelezés indult Kassák státuszáról.⁵⁵ Mindeközben, 1926. október 25-én (két és fél hónappal a budapesti kir. főügyész 1926. augusztus 7-i utasítása után) a Budapesti Kir. Ügyészség még csak a nyomozólevél kibocsátására vonatkozó indítványt küldte meg a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszéknek.⁵⁶

*

Hivatali akták tanulmányozása során soha nem tudhatjuk bizonyosan, hogy a bürokrácia működésében mutatkozó „szünet” – ami jelen esetben a szabályoknak elegendő, de érdemi választ nem tartalmazó levelekben nyilvánult meg – mulasztást jelent-e, vagy inkább háttérben zajló egyeztetésre utal. Ám 1926 őszén már Váry Albert is gyengülő elkötelezettséggel vitte az ügyeket. Levonva a konzekvenciáját, hogy az igazságügy-minisztériumban további előrehaladásra nem számíthat, hiszen sem megfelelő hatáskört, sem osztályvezetést nem kapott, Bethlen miniszterelnök támogatásával képviselőjelöltként indult az 1926. decemberi választásokon a Nemzeti Egység Pártjának színeiben.⁵⁷ Váry fő ellenfele a szabadszállási kerületben Héjjas Iván testvére, Héjjas Aurél volt, azonban Váry meggyőző többséggel nyerte el a mandátumot. Mindazonáltal a fentiekben ismertetett, *felszínen zajló* levelezés azt is jelezte, hogy az érintettek *döntésre vártak*. A Kassák-ügyről Váry által készített 1926. július 29-i összefoglalás erősen emlékeztet arra az összegzésre, amelyet a kormányzói kabinetiroda számára ugyancsak ő írt négy másik hazatérési ügyről még 1924 júliusában. Elképzelhető, hogy Kassák „erőszakmentes” hazatéréséhez magasabb szinten – a *legmagasabb szinten* – 1926 őszén mégis hozzájárultak. Bizonyosak ebben nem lehetünk, mert az ilyen típusú döntések meghozatala informális úton zajlott.

A bécsi követség 1926. november 3-i dátummal állította ki Kassák számára a hazatérési igazolványt. Az okmányon báró Nagy Árpád főkonzul aláírása szerepel, ugyanakkor a bélyegző szövege – „*Rendellenesen* [!] *távozott*” – eltér a hivatalos formulától.⁵⁸ Utóbbi magyarázhatja egyfelől, hogy a hazatérési igazolványokon szereplő követségi bélyegzők állandó bonyodalmakat okoztak. A külügyminisztérium néhány hónappal korábban, 1926. augusztus 3-án hívta fel a belügyminisztérium figyelmét a szabályok pontatlan alkalmazásából adódó anomáliákra. A tény, hogy olyan hazatérőket is letartóztattak a határon, akiknek az igazolványában a „*Rendellenesen távozott igazolt.*” megjegyzés szerepelt, annál is kellemetlenebb

⁵⁵ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

⁵⁶ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁵⁷ NÁNÁSI, *A jogrend szolgálatában*, 134.

⁵⁸ PIM–KM, KM-an. 19/11.

lehetett a külügy számára, mert a határőrizeti szervek téves intézkedései a bécsi követség szavahihetőségét is kétségbe vonták.⁵⁹ A belügyminisztérium ekkor, úgy mond, „kioktatta” a határőrizeti szerveket a helyes eljárásról, ugyanakkor ezen 1926. augusztus 10-i körrendeletbe hibásan került be a nem igazolt személyek okmányán feltüntetendő bélyegzőszöveg: a korábban jóváhagyott „*Rendeletellenesen távozott*” megjegyzést eltévesztve a belügyminiszter akként utasította a szerveket, hogy csak azok tartóztatandók le, akiknek az okmányában a „*Rendeletellenesen távozott, nem igazolt*” bélyegző vagy beírás található.⁶⁰

Kassák hazatérési okmányába viszont olyan bélyegző került, amelynek szövege nem illeszkedett sem a korábban meghatározott, sem az alárendelteknek újonnan tudomására hozott sémába – és amely nem vonta maga után a letartóztatást. Talán azok számára alkalmazták ezt a harmadik verziót, akiknek a hazatéréséhez *hallgatólagosan* hozzájárultak. Gróf Ambrózy Lajos követ 1926. szeptember 29-i levele (lásd fentebb) arról tanúskodik, hogy a követségen ismerték a belügyminisztérium által meghatározott új bélyegzőszöveget, ám a bécsi követség „old school” diplomatai, akik pályájukat még a Monarchia időszakában kezdték, rangon alulinak tartották, hogy politikai emigránsok ügyeivel foglalkozzanak; a külügyminisztériummal folytatott levelezésükből tudható, hogy mindezt katonapolitikai, illetve rendőrségi hatáskörként fogták fel. A követség a Kassáknak szóló hazatérési igazolvány kiállításakor tehát arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kassák megszerezte az illetőségi igazolást, és bemutatta számukra a Budapesti Kir. Ügyészség 1924. október 28-i, Györki Imrének szóló kiadmányát, amely szerint az ellene kibocsátott (rég) nyomozólevelet 1924. szeptember 3-án visszavonták, és a bűnvádi eljárást elévülés címén megszüntették. Az 1926 júliusa óta különböző helyekre elküldött igazságügy-miniszteri levelek a Kassák elleni új nyomozólevél számát nem adták meg (mivel a nyomozólevél nem létezett), bár a követségen nyilván azt is tudták, hogy az 1924-ben hozott vádtanácsi végzés nem érvényteleníti az 1926-os nyomozólevelet.

A követségen mindenesetre átvágták a gordiuszi csomót, és ebből a belügyminisztériumi hivatalnokok sem kreáltak ügyet. Ők a háttérből figyelték a dolgokat – megvoltak a követségi informátorok –, ám forrásaik anonimitását megőrizve 1926. november 9-én pusztán tájékoztatták az igazságügy-minisztériumot a történetekről. Megadták Kassák igazolványának adatait (24.115/1926.), a kiállítás időpontját illetően egy napot tévedtek.⁶¹ A figyelmes újságolvasók azonban már napokkal korábban értesültek arról, hogy Kassák Lajos megjött Budapestre.

„küzdő, igazságra törekvő ember”

A Magyar Hírlap 1926. november 7-i, vasárnap reggeli számában tudatta, hogy Kassák Lajos „hétévi távollét után ma visszaérkezett Budapestre”, Kassák a cikkben

⁵⁹ MNL OL BM K 149 130. d. 1926–1. tétel – 3.006.

⁶⁰ *Uo.*

⁶¹ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

röviden nyilatkozott irodalmi terveiről is.⁶² A „ma” nyilvánvalóan nem aznapra vonatkozott, az 1926. november 19-i ügyészégi kihallgatási jegyzőkönyvben november 5. szerepel a Budapestre való megérkezés dátumaként.⁶³

Kassák október legutolsó napjaiban még Bécsből értesítette a Budapesten tartózkodó Nádass Józsefet, hogy „csütörtökön” (tehát 4-én) indulnak,⁶⁴ mindez azt jelzi, Simon Jolánnal már korábban tudták, hogy néhány nap múlva megkapják az igazolványt. A lehetőséget minél előbb ki kellett használniuk, hiszen az új nyomozólevél kiadásával az egész hazatérési procedúra előlről kezdődött volna. Kéziratok, klisék, kisebb használati tárgyak az Amalienstraßen maradtak, Simon Jolán később Bergmann Terézt kérte meg a hazahozatalukra.⁶⁵

Kassák és Simon Jolán a Sziget utca 16. szám alatt,⁶⁶ Kassák édesanyjánál szálltak meg, miként ezt november 6-án a Sziget utca 4–6. szám alatt található XVIII. számú rendőri őrszobán be is jelentették.⁶⁷ Kassák megérkezéséről a magyar államrendőrség is értesült, mégpedig a Magyarország című esti lap november 13-i (tehát 12-én, pénteken este megjelent) száma szerint „az egyik reggeli újságból” (ha ragaszkodunk ehhez a rendőrségi megtevesztéshez, akkor minden bizonnyal a Magyar Hírlapból). A megérkezéstől számítva azonban egy hétbe telt, amíg a rendőrség a letartóztatási indítványt az ügyészségen előterjesztette, majd miután erről a sajtó hírt adott,⁶⁸ a detektívek még vártak néhány napot, amíg elmentek a Sziget utcába. Kassákot és Simon Jolánt nem találták ott. Özv. Kassák Istvánné szerint fia még pénteken (november 12-én), Simon Jolán pedig szombaton (november 13-án) ismeretlen helyre távozott. Kassákné az Újságnak hosszabban is nyilatkozott:

Nagyon vágyott a fiam haza. Tetszik tudni, neki a talaja mégis csak Magyarország, ide húzta vissza a szíve, alig várta, hogy hazajöjjön. És amikor megjött, nagyon boldog volt... [...] Két kis szobám van, mint tetszik látni, s az egyikben ő húzódtott meg a menyemmel. Persze, fillér nélkül jöttek haza, miből is lenne neki pénze, az ilyen küzdő, igazságra törekvő embernek? Fölmondtam a két szobaúrnak, mert ugyebár, kérem, az első az embernek mégis csak a saját gyereke, hogy az jusson hajlékhoz. [...] Most már hatvanhat éves vagyok s mindig csak újabb keserűség és fájdalom ér. Hisz már öreg vagyok, szegényen abból élek, amit az egyik leányom küld nekem, meg a szobák béréből.⁶⁹

⁶² [Név nélkül], *Más a leírás, más a megírás...*, Magyar Hírlap 1926. november 7., 17.

⁶³ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁶⁴ Kassák Lajos – Nádass Józsefnek, [Bécs, 1926. október 29–31.] = PIM–KM, KM-lev. 2.000.

⁶⁵ Simon Jolán – Bergmann Teréznek, [Budapest, 1926. november végétől] = PIM V. 5720/15/6.

⁶⁶ Ma XIII. ker. Radnóti Miklós utca.

⁶⁷ Kassák Lajos lakcímbjelentést igazoló szelvénye = PIM–KM, KM-an. 24/5.

⁶⁸ [Név nélkül], *Letartóztatási indítvány Kassák Lajos ellen*, Magyarország 1926. november 13., 1.; [Név nélkül], *Kassák Lajos ellen minden eljárást megszüntettek*, Pesti Napló 1926. november 13., 2.

⁶⁹ [Név nélkül], *Beszélgetés Kassák Lajos anyjával, fiáról, aki ellen elfogatási parancsot adtak ki*, Újság 1926. november 16., 5.

A Kassák elleni új nyomozólevelet csak ezután, 1926. november 18-án bocsátotta ki a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék,⁷⁰ ennek hatására viszont felgyorsultak az események. A kiadás napján (!) Kassák – ügyvédje, Földes István útján – kérvényt nyújtott be a m. kir. igazságügy-miniszterhez. Felidézte hazatérési procedúrájának fázisait, kitért az ellene 1920-ban kiadott nyomozólevél (tulajdonképpen nyomozólevelek) 1924 őszi történet visszavonására. A kérvényben fontos, a bírósági tárgyalás szempontjából később döntőnek bizonyuló, a hazatérés jogszerűségét alátámasztó érvek szerepeltek:

Annak nyomatékos felemlítése mellett, hogy ezen könyvet Magyarországon soha nem terjesztették, ez a könyv Magyarországból kiltitva nincsen, külföldön jelent meg és akkor[.] amikor még én a kívánt politikai reversálist⁷¹ nem adtam meg, el sem tudom képzelni, mi lehet az oka annak, hogy ellenem a megadott reversális után ismét bűnvádi eljárás tétetett folyamatba egy oly könyvért, melyet külföldön írtam és amely Magyarországba soha nem került.

Kassák ugyanakkor kijelentette, hogy a könyvért való felelősséget a bíróság előtt is vállalja, azonban kérte a nyomozólevél visszavonását, és annak engedélyezését, hogy az új bűnügyben szabadlábban védekezhessen.⁷²

Az igazságügy-miniszterhez benyújtott kérvény összehangolt akció része volt. November 18-án gróf Teleki Sándorné, Vikár Béla, Heltai Jenő, Karinty Frigyes, Lengyel Menyhért, Kosztolányi Dezső és mások mellett a Pesti Hírlap tizenkét munkatársa kérelmezte az igazságügy-miniszternél, engedélyezze Kassák számára, hogy az ellene indított büntetőügyben szabadlábban védekezhessék. Nem ismeretes, Kassákék miként nyerték meg ügyüknek Kosztolányi Dezsőt, mindenesetre Kosztolányi már napokkal korábban megkezdhetette a kérvény köröztetését.⁷³ A minisztériumból a kérvényt átküldték Strache Gusztávhoz, a Budapesti Kir. Ügyészség elnökéhez, aki a Magyar Újságírók Egyesületétől Márkus Miksa elnök és Balassa Imre főtítkárral aláírásával egy másik, hasonló tartalmú kérvényt kapott.⁷⁴

Strache Gusztáv 1926. november 19-én közölte Földes Istvánnal, hogy a nyomozólevelet és az elfogatási parancsot visszavonta, és engedélyezte, hogy Kassák Lajos a bűnügyi eljárás során szabadlábban védekezhessen. Ezután Kassák Lajos és Földes megjelentek Miskolczy Ágost ügyészségi alelnöknél, és jegyzőkönyvbe vették Kassák legfontosabb adatait.⁷⁵ Kassák életkörülményeiről a következőket mondta: „Buda-

⁷⁰ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁷¹ Kassák 1925. december 11-i nyilatkozatára utalt, ebben ígérte meg, hogy hazatérése után tartózkodik a politikai tevékenységtől.

⁷² BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁷³ Kosztolányi Dezső – Simon Jolánnak, [Budapest, 1926. november 18.] = *KOSZTOLÁNYI Dezső, Levelek, naplók, szerk. RÉZ Pál – KELEVÉZ Ágnes – KOVÁCS Ida, Osiris, Budapest, 1996, 552.*

⁷⁴ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁷⁵ [Név nélkül], *A Kassák Lajos ellen kiadott elfogatóparancsot visszavonták*, *Az Est* 1926. november 20., 2.; [Név nélkül], *Visszavonták a Kassák Lajos ellen kibocsátott elfogató parancsot*, *Magyar Hírlap* 1926. november 20., 6.

pesten állandó lakásom van s annyi jövedelmem, amelyből szerényen meg tudok élni. Ez a jövedelem írói tiszteletdíjakból áll, amelyeket nekem a »Nyugat« c. folyóirat és egyes könyvkiadók fizetnek.”⁷⁶

A Kassák elleni új nyomozólevél *hirtelen* visszavonása az igazságügy-minisztériumot is meglepte. 1927 elején vizsgálat indult, hogy kiderítsék, Strache Gusztáv kinek az utasítására cselekedett. Az ügy előadója, Szolnok Jenő a Strache Gusztávtól kapott felvilágosítást 1927. február 1-jén a következőképpen foglalta össze: „az ügy ügyészégi iratain az ő, az ügyészség elnöke írásával feljegyzés olvasható, amelynek tartalma szerint a Kassák Lajos ellen kibocsátott nyomozólevelet vissza kell vonni és az ügyet egyelőre irattárba kell tenni. Ennek alapján a kir. ügyészség indítványára a bíróság az újabb nyomozólevelet vissza is vonta.” Az utasításról nem volt tudomása Gál László osztálytanácsosnak, az igazságügy-minisztérium Elnöki Osztálya előadó-jának, Timkó Zoltánnak, a minisztérium IV. Osztálya főnökének, Váry Albertnek és Baróthy Pálnak, a Budapesti Kir. Ügyészség főügyészhelyettesének sem. Szolnok az ügyben még egyszer megkereste Strachét, ám ő „ismételt puhatólózás után” sem tudott felvilágosítással szolgálni azzal kapcsolatban, hogy „kinek az utasítása alapján vezette a feljegyzést a bűnügyi iratra”.⁷⁷ Azaz Strache még az ügyészséget irányító igazságügy-minisztériumi hivatalnokok előtt sem fedte fel az utasítás forrását, vagy ha megtette is, a minisztériumban jobbnak látták mindezt titokban tartani.

Az igazságügy-minisztérium – a formákhoz ragaszkodva – bekérte a vonatkozó iratokat a Budapesti Kir. Ügyészségtől, áttanulmányozták, majd 1927. március 2-án visszaküldték őket az ügyészségnek azzal a megjegyzéssel, hogy az igazságügy-minisztériumnak „Kassák Lajos szabadlábbon hagyása ellen nincs észrevétele”. (Sajnos az átvizsgált iratok sem ismeretesek.) Ekkor sikerült aktualizálni a hónapok – valójában az 1925. szeptember 5-i levél óta – ismétlődő belügyi tudakozódásra adandó választ: „minthogy azonban utóbb Kassák Lajos tartózkodási helye ismeretessé vált, a kir. ügyészség indítványára a vádtanács az utóbb kibocsátott nyomozólevelet is visszavonta. Ezek szerint Kassák Lajos letartóztatását mellőzni kell.”⁷⁸

Vád és per

A Kassák elleni büntetőeljárás tárgyalási szakasza csak ezután indult. A Budapesti Kir. Ügyészség 1928. augusztus 19-i vádirata Kassák Lajost a hatályos magyar büntető törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. 172. §-ának 2. bekezdésébe ütköző, és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő, illetve büntetendő izgatás büntetével vádolta: „a Wienben 1924. évi március havában *Álláspont* főcím és *Tények és új lehetőségek* alcím alatt 300 példányban megjelentetett, illetve kiadott, s ismeretlen egyéneknek szétküldött röpiratának egész tartalmával – tehát nyomtatvány terjesztése által –

⁷⁶ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

a munkásosztályt a polgári osztály elleni gyűlöletre izgatta”.⁷⁹ A Btk. 172. §-ának 2. bekezdése szerint aki nyomtatvány terjesztésével valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre izgatott a másik ellen, két évig terjedő államfogházzal és ezer forintig terjedő pénzbüntetéssel volt büntethető, aki viszont ezt a cselekményt háború idején követte el, arra az 1912-ben elfogadott LXIII. tc. 19. §-a szerint öt évig terjedő börtönt szabhattak ki.⁸⁰

Az *Álláspont* vádiratbéli minősítése az 1926-os ügyészségi felterjesztéseket követte. S noha a vádirat hosszan részletezi a Kassák által propagált elvek veszélyességét, és körültekintően indokolja, hogy Kassák „a kommunizmus érdekében a polgári osztállyal szemben megvívandó harcra, tehát ezen osztály elleni gyűlöletre izgatta a munkásosztályt” – nyilvánvalóan a magyar munkásosztályt is –, mégis azt a konklúziót olvashatjuk, hogy mivel Kassák „általában a kommunizmusról, illetve a burzsoáziáról és a munkásosztályról értekezik – a hazai viszonyokat csupán érinti”, cselekménye *nem* az 1921. évi III. törvénycikk 5. §-a szerinti izgatás tényálladási elemeit merítette ki. Az utóbbi törvény az állami és társadalmi rend hathatósabb védelme érdekében született, Kassák irománya e törvény szerint szigorúbb elbírálás alá esett volna.

Kassákot a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék vádtaácsa – Ottrubay Dezső törvényszéki tanácselnök vezetésével – 1928. október 8-án a bűnvádi perrendtartás 266. §-a alapján vád alá helyezte. A nyilvános főtárgyalást Méhes Ignác kir. törvényszéki bíró elnökletével 1928. december 5-én tartották.⁸¹ Kassák vallomását a jegyzőkönyv a következőképpen foglalja össze:

A vádat megértettem, nem ismerem el a bűnösségemet. A most fölolvastott és vádtárgyává tett könyvet én írtam, Bécsben. Ott is jelent meg 1924. év március havában. 300 példányban jelent meg.

Ez egy vita-könyv. A kiadó – Julius Fischer – fölszólított, hogy szóljak hozzá én is a tárgyhoz, ekkor írtam meg a könyvet. 150 drb. szét lett küldve, postán, zárt borítékban |:föltehetőleg:| a kommunista párt vezető tagjainak. A kiadó küldte szét a könyvet, valószínűleg volt egy listája, hogy kiknek küldi el ezt. A másik 150 példányt a kiadó megsemmisítette. Magyarországra egyetlen példány sem lett küldve, úgy hogy innen kitiltva nem volt. A könyv magyar, német és francia nyelven jelent meg. Julius Fischernek a „Ma” bécsi folyóirat kiadójának a pénzén állították elő a könyvet. Azt hiszem – de nem tudom –, hogy ingyen küldte szét a tagoknak.

A könyv nem kizárólag a magyarországi viszonyokról beszél. Nemzetközi szempontból vizsgálándó ez. Mint kultúr ember háborodtam föl azokon a viszonyokon, amelyek Magyarországon és az egész <ország> világon uralkodtak. Hivatkozom a magyar lapokra, amelyek abban az időben megjelentek, ezekből is merítettem az adataimat.

⁷⁹ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

⁸⁰ Az 1912. évi LXIII. tc. 1939-ig maradt hatályban.

⁸¹ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

A könyvet nem lehet úgy elbírálni, hogy abból egyes részeket kiszakítunk, hanem csak, mint egészet. A lényege az, hogy a munkásságot ki kell oktatni[,] ezért íródott meg a könyv. A munkásság most is embertelen sorban él.

A polgári sajtó elkövetett mindent a munkásság ellen, ilyen volt pl. a Nép c. lap, amelyben tényleg jelentek meg cikkek a munkásság ellen.

Nem arra gondoltam a könyvben, hogy egy uralmon levő társadalmi osztály helyébe egy másikat ültessünk, én egálizálást gondolok. Vannak, akik fegyverrel akarják ezt elérni, én azonban ideológiával akarom.

1918. [!] évben – a kommunizmus alatt – én voltam az egyetlen, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott. Az ember átalakításánál, akkor is egy ideológiára gondoltam.

Tény, hogy van a burzsoaziában kezdeményező erő, én arra a rétegre gondolok, aki a vagyonba született be, ez ideológiailag nem a legtisztább. Ezekkel szemben állok [!] mind együgyűek, buták, akiket derék, öntudatos, az élet javait megkívánó emberekké kell nevelni.

A háború szétzüllesztette a világot, szétesett a kapitalista rend, ez a háború szükségkép[p]eni következménye volt.

A könyvben egy világlátásról, egy világtörekvésről van szó.

A tárgyaláson a vádat Lindmayer Béla kir. ügyész képviselte, Kassák védelmét Földes István ügyvéd látta el. Földes az emigránsok büntetőügyeiben nyilvánvalóan a legtájékozottabb jogászok közé tartozott, hiszen ő is Bécsből tért haza még 1925-ben. Simon Jolán Kassáknak írott leveleiből kiderül, hogy Földes már 1925 őszétől adott Kassákéknak tanácsokat, és az igazságügy-minisztériumba is bejáratos lett.

A védelem stratégiája a Btk. 11. §-ára épült, amely szerint külföldön elkövetett bűntett vagy vétség miatt nem indítható bünvádi eljárás, ha a cselekmény az elkövetés helyén fennálló vagy a magyar törvény szerint nem büntethető, vagy azok egyike szerint megszűnt a büntethetősége. Simon Jolán tanúvallomása, illetve a budapesti rendőr-főkapitányság 1926. július 12-én kelt 62.877/1926. fk. II. sz. jelentése alapján bizonyítottnak látszott, hogy az *Álláspontot* Magyarországon nem terjesztették. Földes István tehát azt kérte, hogy a kir. törvényszék az osztrák igazságügy-minisztériumtól kérjen tájékoztatást arra vonatkozólag, hogy Kassák cselekménye ott büntethető-e. A főtárgyalás jegyzőkönyve erősen kivonatos, a szöveg alapján az ügyészi indítványok részletekbe menően nem rekonstruálhatók, azonban úgy tűnik, hogy Lindmayer Béla nem állt a helyzet magaslatán: az ügy részleteit, illetve az osztrák törvényben rejlő lehetőségeket csak felületesen ismerte.⁸²

A felek meghallgatása után a kir. törvényszék szünetet rendelt el, és a M. Kir. Igazságügy-minisztériumból bekérte az osztrák büntető törvénykönyvet, hogy a Kassák elleni vádat annak rendelkezései szerint tegyék mérlegre. A sajtóból tudható,

⁸² Lindmayer Béla 1930-ban – megromlott egészségi állapota miatt – nyugdíjaztatását kérte. A megelőző négy évben a kommunista és emigráns perekben ő képviselte a vádat, a korabeli sajtóhírek szerint azonban a szakadatlan munka és izgalom megviselte idegrendszerét. Lindmayer végül 1937-ben vonult nyugdíjba, majd ügyvédi irodát nyitott.

hogy a tárgyalás másfél óra múlva folytatódott: a kir. ügyész vádbeszédében szigorú ítéletet,⁸³ míg a védelem felmentést, ellenkező esetben méltányos ítéletet kért.

A kir. törvényszék Kassák Lajost az ellene emelt vád alól felmentette.

Az ítélet indoklása szerint a kir. törvényszék tényként állapította meg, hogy az *Álláspont*ot csak Bécsben terjesztették, vagyis Kassák Lajos az izgatást külföldön követte el. A törvényszék tehát a magyar Btk. 8., 11. és 14. §-ainak értelmében megvizsgálta az osztrák büntető törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseit: ezek szerint Kassák cselekménye Ausztriában csak vétség, és egy év után elévül. Miután az *Álláspont* 1924 márciusában jelent meg, míg Magyarországon az első bírói intézkedés – a nyomozólevél kibocsátása – 1926. november 18-án történt, a bíróság megállapította, hogy az elévülés föltételei a vádlott javára megállapíthatók voltak, és ezért őt a magyar Btk. 11. § értelmében, illetve a bünvádi perrendtartás 326. § 3. pontja alapján föl kellett menteni.⁸⁴

Az ítélet ellen Lindmayer Béla ügyész fellebbezést jelentett be. A fellebbezés tartalmáról Dabasi Halász Lajos kir. főügyész 1928. december 19-én tájékoztatta az igazságügy-minisztert. A fellebbezés a Bp. 385. §-a 1/c. pontjában meghatározott anyagi semmisségi okra hivatkozott: a törvényszék a büntető törvény rendelkezését nem, vagy nem megfelelően alkalmazta abban a kérdésben, „hogy a bünvádi eljárás megindítását vagy a büntethetőséget kizáró ok és melyik forog fenn”. Dabasi Halász megjegyezte egyúttal, hogy az *Álláspont*nak az ügyészség által inkriminált részei az 1921. évi III. tc. 5. § 1. bekezdésében meghatározott izgatás vétségét is magukba foglalják, és arra a magyar büntető törvénykönyv 7. §-a alkalmazandó akkor is, ha a cselekményt külföldön követték el, ekként tehát az elévülés sem jöhet szóba.⁸⁵ Dabasi Halász azzal, hogy megváltoztatta a Kassák által elkövetett bűncselekmény minősítését, felülbírált az általa 1926. május 30-án, az igazságügy-miniszternek küldött felterjesztés megállapításait is.

A fellebbviteli tárgyalást 1929. április 11-én tartották, a vádat Kéler Béla kir. főügyész helyettes képviselte, aki az elsőfokú ítélet megsemmisítését és a vádlott elítélését kérte. Rámutatott arra, hogy amennyiben az osztály elleni izgatást elévültnek tekintik is, az 1921. évi III. tc. 5. § 1. bek. szerinti állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétség tényállása fennforog. Földes István védő kérte az elsőfokú bírói ítélet helybenhagyását, a kérelemhez Kassák is csatlakozott, kiemelve, „hogy ő tudományos szempontból és nem izgatás tendenciájával foglalkozott a kérdéssel és így őt semmiféle izgatásért elítélni véleménye szerint nem lehet.” A kir. ítélőtábla a kir. törvényszék felmentő ítéletét helybenhagyta (az ítélet indoklása nem maradt fenn).⁸⁶ Az ítélet ellen Kéler Béla főügyész helyettes újlag a Bp. 385. §-ának 1/c. pontjára hivatkozva semmisségi panaszt jelentett be.

⁸³ [Név nélkül], *Felmentették Kassák Lajost az izgatás vádja alól*, *Esti Kurír* 1928. december 6., 7.

⁸⁴ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

⁸⁵ MNL OL IM K 579 653. f. 3. cs. T. 1925–57.966.

⁸⁶ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

A Magyar Kir. Kúriánál tartott tárgyalásra – Oswald István kúriai másodelnök vezetésével – 1930. március 18-án került sor. A vádat Polgár Viktor koronaügyész-helyettes képviselte, és a kir. főügyész semmisségi panaszát helyénvalónak tartva Kassák bűnösségének megállapítását kérte. Földes István védő a semmisségi panasz elutasítását kérte, hiszen a vád kizárólag a Btk. 172. § 2. bekezdésébe ütköző és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő izgatás büntettségére irányult, ez a cselekmény azonban az alsóbbfokú ítéletekben kifejtettek szerint elévült. Földes álláspontja szerint ha mindemellett megállapítható volna is az 1921. III. tc. 5. §-ában írt izgatás vétsége, akkor is csupán eszmei halmazatról lehetne szó, ez esetben azonban az enyhébb vétség (1921. III. tc. 5. §) osztaná a súlyosabb büntett (1878. V. tc. 172. §) jogi sorsát.⁸⁷ (Kassák a tárgyaláson nem vett részt.)

A M. Kir. Kúria a semmisségi panaszt elutasította, az ítélet indoklása szerint a testület

a másodbírósági ítéletben valóként elfogadott és ez okból reá nézve kötelezően irányadó tényállásból és az ennek alapjául szolgáló sajtótermék szövegéből az alsóbíróságokkal egyezően a kir. ítélőtábla ítéletében felhozott helyes indokoknál fogva szintén azt a következtetést vonta le, hogy a vádbeli bűncselekmény elévült, mihez képest az alsófokú bíróságok a vádlottat helyesen, a törvény megsértése nélkül mentették fel.

A Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék a végzést a Budapesti Kir. Ítélőtábla 1929. április 11-i ítéletének jogerőssé válásáról 1930. április 12-én adta ki.⁸⁸

*

Kétséges, hogy a Horthy-adminisztráció Kassákot valóban börtönbe akarta-e juttatni. Strache Gusztáv a Budapesti Kir. Ügyészségen és Váry Albert az igazságügy-minisztériumban kezdettől fogva enyhébben ítélte meg az *Álláspont*ban mondottakat, a szigorúbb mércét 1926 nyarától Dabasi Halász Lajos legfőbb ügyész alkalmazta. Ám Strachénak jobban működhetek az informális kapcsolatai, hiszen 1926. november 19-én a *háttérből* a megfelelő lélektani pillanatban is megkapta a felhatalmazást, hogy a Kassák elleni „egynapos” nyomozólevelet vonja vissza. Ezt a döntést még az igazságügy-minisztériumban sem vitatták, csak köröztették az aktákat, amíg mindenki megértette, hogy Kassákkal *most* nem fognak példát statuálni, bár azért teljesen nem is engedik el.

Kassák perében a kulcsszereplő Földes István ügyvéd volt, aki a tárgyaláson *mindenkit* meglepett a magyar Btk. menekülési lehetőségét nyújtó, felmentést ered-

⁸⁷ Eszmei halmazat esetén az elkövető egyetlen cselekményére két vagy több törvényi tényállás is vonatkozik. Az 1878. évi V. tc. eszmei halmazat esetében nem engedte meg a legsúlyosabb bűncselekmény büntetési tétele felső határának átlépését (aszperáció), a bíró legfeljebb a megszabott keretben mozoghatott (abszorpció).

⁸⁸ BFL BKB VII.5.c 13.079–1926.

ményező paragrafusára történő hivatkozással és az indítvánnyal, amellyel az osztrák Btk. alkalmazását kérte. Ezzel olyan jogi helyzetet teremtett, amelyben nem lehetett kikerülni a felmentő ítéletet.

Válaszlépésként Dabasi Halász az elsőfokú ítélet után kísérletet tett a Kassáknak felrótt bűncselekmény átminősítésére, és ezt az álláspontot az ügyészség a másodfokú tárgyaláson, illetve a Kúria előtt is képviselte. A M. Kir. Ítéletábla, illetve a Kúria viszont külön-külön is helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, azaz a Budapesti Királyi Főügyészségről és elnökéről az egész szakma láthatta, hogy rosszul mérte fel a helyzetet. Avagy mindenki azt a feladatot hajtotta végre a nyilvánosság előtt, amely a koreográfia szerint neki jutott.

Dabasi Halászt 1930 őszén nyugdíjazták, Strache Gusztáv viszont nagyot lépett felfelé: Dabasi Halász hivatalát foglalhatta el.

Szinte ugyanekkor, 1930. október 3-án a bíróság elrendelte az *Álláspont* összes magyarországi példányának elkobzását és megsemmisítését, bár aztán valószínűleg egyetlen példányra sem leltek. Nagy baj is lett volna az ellenkezője. Kassák ekkor már második éve (1928 szeptembere óta) adta ki Munka című lapját, és a megjelent publikációkat figyelembe véve egyáltalán nem tartotta magára nézve kötelezőnek az 1925-ben aláírt nyilatkozatot, amelyből kimaradt az ötéves időkorlát, ám amelyben – többek között – becsületszavát adta erre is: „nem leszek politikai jelentőségű lapnak szerkesztője, kiadója, politikai tartalmú közlést sajtó útján sem saját nevem alatt, sem névtelenül vagy más neve alatt közzé nem teszek és általában minden szembe-tűnő politikai tevékenységtől és magatartástól tartózkodni fogok.”

A Munkában Kassák egyik álneve Földes István volt.